

The Appearances of Dâd Letter in Borrowed and Foreign Arabic Words in Ottoman-Turkish Dictionaries

Manhal Neamat Mohammed Salih

Department of Turkish, College of Languages, University of Baghdad

Received: 14/01/2026

Accepted: 12/04/2026

Corresponding
author:

manhal.n@colang.uobaghdad.edu.iq

Doi:

<https://doi.org/10.36586/jcl.2.2026.0.54.0285>

Abstract:

The letter Dâd is a unique sound to the Arabic language. For this reason, Arabic is called the language of the letter Dâd. In the earliest studies of Arabic grammar, the Dâd sound always appears fundamental in words, and it has become a subject of debate. The pronunciation of the Dâd sound has always varied among Arabs and Muslims from different countries, especially those who use Arabic to read Qur'an. Information resources indicate that the most prominent characteristics of the Dâd sound is the considerable difficulty, due to the ambiguity and controversy, in pronouncing it. This article deals with the pronunciation of the Dâd sound in terms of its origin, and its pronunciation and spelling in loanwords in the Ottoman Turkish language as recorded in Turkish dictionaries. To identify the borrowed words, two bilingual Turkish-Ottoman Turkish dictionaries were chosen: the Ottoman-Turkish Dictionary of Ismail Parlatir, and Ferit Devellioğlu's Ottoman-Turkish Languages Dictionary. In these two dictionaries, the loanwords were found to have the phonetic and spelling equivalent to the Dâd sound in the letters Dâl and Zây. The duality of the pronunciation of the Dâd sound between the Dâl and Zây and the resulting ambiguity in spelling are the main focus of the current study.

Keywords: Articulation, 'Dâd' Sound, Ottoman-Turkish Dictionaries, Borrowed Words, Spelling.

Arapça Alıntı Sözcüklerdeki Dâd (ض) Sesinin Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüklerdeki Görünümleri

Manhal Neamat Mohammed Salih

Türkçe Bölümü, Dil Fakültesi, Bağdat Üniversitesi

Özet:

Dâd sesi, Arapçaya özgü bir sestir. Bu nedenle Arapçaya dâd dili denilmiştir. Sözcüklerde daima asli ses olarak bulunan dâd sesinin mahreci meselesi en eski Arapça gramer çalışmalarından günümüze kadar tartışılmış bir mevzudur. Dâd sesi, eskiden beri Araplar ve Arapçayı ibadet dili olarak kullanan diğer milletlere mensup müslümanlar arasında kısmen farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Dâd sesinin öne çıkan özelliklerinden biri telaffuzunu kaynaklarda belirtilen şekliyle yapmada oldukça zorluk çekilmesidir. Bahsi geçen sesle ilgili karışıklık ve ihtilâfın öbür yönü onun seslendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dâd sesinin Osmanlı Türkçesindeki alıntı sözcüklerdeki telaffuzunu ve bu telaffuzların Türkiye Türkçesi yazı sistemiyle kaleme alınan sözlüklerdeki yazımını konu edinen bu makalede, öncelikle dâd sesinin Arapçadaki mahreci açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesine ilişkin sözcüklerin en kapsamlı iki örneği seçilerek dâd sesini içeren alıntı sözcükler örneklem alanında tespit edilmiştir. Bu sözlükler, İsmail Parlatır'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* ile Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lûgat* adlı eseridir. Çalışmanın örneklem alanında her iki sözlükte dâd sesini içeren kelimelerin yazı çevrimi *d* ve *z* harfleri ile yapıldığı görülmektedir. Makalenin asıl konusu dâd sesinin yazımında görülen bu ikiliktir. Sözlüklerde bazı kelimeler *d* ile bazıları ise *z* ile yazılırken bazı sözcüklerin ise yazımında hem *d* hem de *z* harfli yazı çevrimlerinde bir kararsızlık durumu ile karşılaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Telaffuz, 'Dâd' Sesi, Osmanlı-Türkçe Sözlükler, Alıntı Kelimeler, Yazım.

Giriş:

Dillerin birbirlerini etkilemesi doğal bir olgudur. Bu etkileşim üzerine Arapça ve Türkçeyi örnek vermek mümkündür. Türkler ve Araplar arasında dinî, coğrafi ve kültürel bağlar nedeniyle sözcük alışverişi olmuştur. Türkçe ve Arapça arasındaki geçişkenlik ve benzeşme sözcük, ses ve terkip gibi dil düzeylerinde görülebilen bir olgudur. Sözcüksel ilişki dilsel etkileşimde en fazla görülen durumdur (Yaqoob, 2021, s. 298).

28 harften oluşan Arap harflerinin bazıları, 29 harften oluşan Türk alfabesinde bulunmamaktadır. Diller arasında böyle bir fark bulunması normaldir. Böylece yabancı dilden amaç dile kelime alırken o dilin telaffuzunun göz önünde bulundurulması gerekir. Başka bir deyişle yabancı kelimenin telaffuzu, amaç dilin ses bilgisine uymak zorundadır. Nitekim Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisinde bu gerçekliğin dikkate alındığı gayet açık bir şekilde görülmektedir (İşler, 1997, s. 6).

Türkçenin çeşitli dönemlerinde yer alan Arapça alıntı kelimeler sözlükte büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Bu konu çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Bugün Türkçe Türkçesinde bu kelimelerin fonetiğiyle ilgili çalışmalar bulunmaktadır (Altun, 2012, s. 57).

Arapça ile yoğun ve uzun süreli dil temaslarında bulunan dillerin başında Türkçe gelmektedir. Türk milleti; İslâm'ın şartlarını yerine getirmek, din temellerini anlamak ve Kur'an'ın hitap gücünün daha geniş ve farklı coğrafyalara taşınması amacıyla Arapçaya çok önem vermiş, diğer bir ifadeyle, Arapçayı kendi dili gibi benimsemiştir (Dursunoğlu, 2014, s. 146).

Türk halklarının büyük bir kısmının İslamiyet'i kabul etmesinin ardından başlayan Arapça-Türkçe dil ilişkileri neticesinde tarih boyunca Türkçeye göre prestij dili konumunda olan Arapçadan birçok sözcük Türk dillerine geçmiştir. Sözkonusu sözcüklerin geçişinin büyük bir kısmı Osmanlı döneminde gerçekleştirilmiştir (Abdulrasoul, 2020, s. 268).

Arapçadan Türkçeye kelime geçişinde Arapçanın Kur'an dili olmasının payı büyüktür. Cumhuriyet kurulana kadar devam eden kelime geçişi ve Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi Türkçe el yazma eserlerinde bariz bir şekilde görülmüştür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan bu yeni dönemle birlikte Arapça, Türkçe üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Eskiye kıyasla Arapçanın Türkçe üzerindeki etkisi günümüzde azalsa bile hala devam etmektedir (İşler, 1997, s. 6).

Özellikle klasik Osmanlı Türkçesi Arapçanın en fazla etkisinde kalan Türk yazı dilidir. Osmanlı Türkçesinde Arapçadan alınan ödünç sözcüklerin ve yapıların

sayısı son derece fazladır. Leksik düzeydeki alıntılarının bazılarının bünyesinde dâd sesi bulunmaktadır.

Dâd "ض" sesi, Arapçaya özgü bir sestir. Dolayısıyla Arapça dışındaki diller yalnızca bu dilden alıntılanan sözcüklerde kullanılır. Dâd sesini gösteren harf (ض) Arapça alfabenin on beşinci sırasında yer almaktadır. Bu ses sadece Arapçaya mahsus olduğu ve başka dillerde bulunmadığı için Arapçaya Dâd "ض" dili denmektedir.

Fasih Arap yazı dilini kullanan ve Arapçanın lehçelerini konuşan Araplar arasında bile dâd sesinin telaffuzu konusunda tam bir birliktelik yoktur. Hal böyle iken ses envanterlerinde dâd sesi bulunmayan diğer dillere Arapçadan giren alıntı sözcüklerin telaffuzları zorlaşmış ve ilgili dilin ses yapısına uygun hâle sokulmuştur.

Sıfatlarına özen göstererek telaffuz edeceğimiz harflerin başında “Dâd” harfi, İslâm ülkelerinde, özellikle de Türk hafızları ile, Arap okuyucuları arasında ses itibariyle farklılık arz eden harflerin başında gelmektedir.

Dâd harfine dair eser yazımı ve tartışmalar Osmanlı döneminde yapılarak daha ziyade Saçaklızâde, İbn Ğanem el-Makdisî'nin konuya dair görüşleri ve bunlara reddiye mahiyetinde sürdürülmüştür. Osmanlı döneminde adı geçen harfle ilgili edebiyatta ve tartışmalarda kıraat âlimi olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin de büyük bir rolü vardır (Gökdemir, 2017, s. 246).

Müellif Saçaklı zâde Muhammed Mer'âşî (ö.1115/1737) “Dâd” harfinin nasıl okunacağı konusunda “Keyfiyyetü Edâi'd-Dâd” adlı makalesiyle sözkonusu harfin doğru okunuşunu gösteren ikna edici ve gönülleri rahatlatıcı deliller ortaya koymuştur (Ateşyürek, 2005, s. 237)

Dâd sesinin yer aldığı Arapça alıntı sözcükler Osmanlı Türkçesi yazı dilinde Arap harflerinin kullanılıyor olması nedeniyle aslına uygun olarak “ض” harfi ile yazılmıştır. Ancak dâd sesini ihtiva eden kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki telaffuzunun Türkçe ses dizimine uygun olarak *d* veya *z* sesleriyle yapıldığını Osmanlı Türkçesinin bugünkü varisi konumunda olan Türkiye Türkçesindeki kullanımları göstermektedir. Günümüz Türkiye Türkçesinde bazıları *d* bazıları *z* olarak telaffuz edilen ve halen kullanılmakta olan alıntı sözcükler, Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde dâd “ض” harfinin yazı çevrimi için belirleyici ölçüt olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan fakat günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmayan dâd sesini ihtiva eden sözcüklerin yazı çevriminin nasıl yapılacağı meselesi tartışmalıdır.

Dâd "ض" Harfinin Arapçadaki Mahreci

Sîbeveyh'e göre dâd "ض" harfinin boğumlanma noktası, dilin yanlarının arka kısmı ile bitişiğindeki azı dişlerinin arasındadır (Sîbeveyh, 1982, s. 433).

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791), dilin üst kenarı ile hemen arkasındaki dişlerin dâd sesinin telaffuzu için kullanılması gerektiğini ifade eder (Süyûtî, 1909, s. 227).

Dâd "ض" harfinin gösterdiği ses, dilin sağ veya sol üst azı dişinin üzerine getirilmesiyle çıkarılan, tok dolgun kalın bir sestir (Aydın, 2010, s. 328).

Dâd sesi, telaffuzu hakkındaki tartışmaların hâlâ daha devam ettiği bir sestir. Kur'ân tilâveti sırasında telaffuzuna dikkat edilmesi gereken seslerden biri olan dâd, "ed-dâdü'l-mu'ceme" diye de adlandırılmıştır (Bayoğlu, 2019, s. 3).

Kıraat ve tecvid kitaplarında dâd sesinin mahreci ile ilgili üç görüş ileri sürülmüştür:

“(a) Zeyâlî halkı: Bunlar, dâd "ض" harfini “lâm-ı muhafhama” şeklinde okurlar. Bu şekilde okumalarının sebebi “lâm” harfinin “dâd” ile mahrecinin ortak olmasındandır. Çünkü dâd “ض” (aksa'l-hafe) dilin üst kenarı ile “lâm” ise (edna'l-hafe) alt kenardan çıkarılır. Lâm'in mahreci, dilin iki kenarı ile birlikte dil ucuna varıncaya kadar olan üst damaktır. Dâd "ض" harfinde istitâle (sesin mahreçte akıp gitmesi) sıfatı vardır, mahreci uzundur ve “lâm” harfine kadar ses uzar. Bundan dolayı lâm'in mahrecine benzetilmiştir.

(b) Şam ve Irak halkı: Bunlar dâd "ض" harfini, “zâ” “ظ” şeklinde çıkarırlar.

(c) Mısır ve Mağribliler: Bunlar da dâd "ض" harfini, “dâl” “د” veya “tâ” “ط”nın mahrecine yakın telaffuz ederler” (Öztürk, 2018, s. 49).

Dâd "ض" harfi; İsti'lâ, istitâle, itbâk, nefh ve cehr özelliklerinden dolayı okunuşu en zor harftir (Öztürk, 2018, s. 49). Mahreç, harfin terazisidir. İbni Hâcib'e (ö.636/1246) göre dâd "ض" harfinin boğumlanma noktası, dilin üst kenarı ve sonrasında gelen azı dişleridir. Fahreddîn el-Cârberdî'ye (ö. h.746) göre, dâd "ض" harfinin boğumlanma noktası, dilin herhangi bir kenarı ve sonrasında gelen sağdaki veya soldaki dişlerdir (el-Makdisî, 1989, s. 121).

Kıraat âlimlerinden Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin İbnü'l-Cezerî'den naklettiği üzere dâd "ض" harfinin kendi telaffuzunun dışında tâ "ط", zâ "ظ", dâl "د",

yây "ز" gibi değişik harflerin telaffuzlarıyla seslendirilmesi kıraat ve tecvid ilmi açısından tartışmalara sebep olmuştur (Gökdemir, 2017, s. 247).

Yukarıda belirtildiği gibi dâd "ض" harfi, dilin sol veya sağ ya da her iki üst kenarı ile edrâs denilen üst azı dişlerinin temas etmesi neticesinde ortaya çıkar. Ebû İshak eş-Şatibî (ö.790/1388) de dâd sesinin mahreç noktasının dilin kenarı ve kökü olduğunu dile getirmiştir. Hz. Ömer'in bu sesi dilinin her iki tarafıyla çıkardığı rivâyet edilmiştir (İbn Neccâr, 1988, s. 265).

Dâd (ض) Harfinin Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüklerdeki Kullanımı

Türkiye'de 1928 yılında Arap yazı sistemine dayanan Osmanlı Türkçesi yazı sistemi değiştirilmiş ve onun yerinde Latin yazı sistemine dayanan Türk alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu inkılabın ardından Osmanlı Türkçesindeki Arapça alıntı sözcüklerde yer alan bazı seslerin yeni Türk yazı sisteminde bulunmaması nedeniyle bu sesler kendilerine en yakın sesleri gösteren harflerle yazı çevrimine tabi tutulmuştur. Örneğin Arapça ط, ح, ث sesleri Türk yazı dilinde sırasıyla h, t, s harfleriyle karşılanmıştır. Dâd sesini ihtiva eden alıntı sözcüklerin yazı çevrimi ise Latin harflerine dayanan Türkiye yazı sisteminde ya *d* ya da *z* harfleri kullanılarak yapılmıştır (Timurtaş, 2013, s. 100).

Muharrem Ergin, Arapçaya mahsus olan dâd sesini Türkçeleştirerek *d* veya *z* olarak telaffuz edildiğini ifade eder (2014, s. 8). Aynı fikre katılan İlhan Erdem, dâd sesinin Türkçede *d* ve *z* seslerine dönüştüğünü söyler (2013, s. 98).

İşler'e göre, yalnızca Arapçada bulunan ve dil yanlarının sağ veya sol yahut her iki tarafının üst azı dişlere değdirilmesi ile telaffuz edilen dâd harfi, Türkçede kimi zaman *z* kimi zaman da *d* olarak telaffuz edilmiştir (1997, s. 7).

Ahmet T. Arslan, dâd "ض" sesinin, Türkiye'de harf inkılabından önce Arapça asıllı kelimelerin hepsinde orijinal imlasıyla yazıldığını ve çoğunlukla *z* bazen de *d* olarak telaffuz edildiğini dile getirirken bugün dâd sesini içeren Arapça kökenli âza, rızâ, kazâ, imza, ramazan, kadı, dalâlet vb. gibi kelimelerin *z* veya *d* harfleriyle yazılıp yazıldığı gibi okunduğunu ifade eder (1993, s. 397).

Türk dili araştırmacılarının dâd "ض" harfinin yazı çevriminin hangi durumlarda *d* hangi durumlarda *z* harfi ile yapılacağını net bir şekilde ortaya koymadıkları için hazırlanan Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüklerinde bu hususta bir karışıklık yaşandığı görülmektedir.

Yukarıda ifade edilen karışıklık İsmail Parlatur'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* ile Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca - Türkçe Lûgat* adlı eserinde dâd "ض" harfinin

yazı çevriminin üç farklı şekilde karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu sözlüklerde dâd sesini içeren bazı sözcükler *d* bazı sözcükler *z* harfleriyle yazı çevrimine uğratılırken bazı sözcüklerde herhangi bir ölçütün belirlenmemiş olması nedeniyle hem *d* hem de *z* harfiyle yazılmış biçimlere bir arada yer verilmiştir.

Aşağıdaki tablolarda ifade edilen sözlüklerde dâd sesini içeren sözcüklerin yazı çevrimlerinin nasıl yapıldığı gösterilmiştir. Bu tablolardan ilki *d* ikincisi *z* harfiyle yazılan örnekleri içerirken üçüncü tabloda hem *d* hem de *z* harfleriyle yazı çevrimleri yapılan sözcükler listelenmiştir.

Tablo 1: Dâd harfinin yazı çevriminin *d* harfi ile yapıldığı sözcükler:

Arapça kelime	Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükteki çevriyazısı
اضل	adal
عضلات	adalat
عضلة	adale
اضر	adar
اضلاع	adlâ
اضراس	adrâs
اضحا	adhâ
اخضر	ahdar
بضاعه	bıdâ'a
ضبع	dabu
ضفادع	dafâdı
ضفدع	dafda
ضخامت	dahâmet

ضحاك	dahhâ
ضاحك	dâhik
ضحيه	dahiyye
ضحوه	dahve
ضال	dâl
ضاللت	dalâlet
ضليل	dalîl
ضراعت	darâ'at
ضرب	darb
ضربه	darbe
ضرباً	darden
ضرير	darîr
ضراً	darrâ
ضحك	dihk
ضلع	dılı
ضحى	duhâ
افضليت	efdaliyyet
افضل	efdal
فاضله	fâdile
غضاريف	gadârîf

غضروف	gudruf
غضروفي	gadrûfi
اضحاك	ıdhak
ابضاع	İbdâ
عضاده	idade
مضله	madalle
مضارب	madârib
مضروس	madrûs
مخضر	muhaddar
مخضرم	muhadrem
نضر	nadar
ناضج	nâdıç
رضاع	redâ
تضعضع	tada'du
تفضيل	tafdîl
تفضيلات	tafdîlat

Tablo 2: Dâd harfinin yazı çevriminin z harfi ile yapıldığı sözcükler:

Arapça Kelime	Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükteki çevriyazısı
---------------	--

اقضى	akzâ
اغضب	ağzeb
اقتضيه	akzıye
ارض	arz
ارضيات	arziyyat
عرض	arz
اضوا	azva
اضيق	azyak
اضاليل	azâlîl
اعضا	a'za
اغياض	agyaz
اضباع	azba
اضحى	azhâ
اضهر	azher
اضمن	azman
بياض	beyâz
بيضه	beyze
بيضوي	beyzavî
بالاضافه	bil-izafe
بضايع	bezâyi

اعراض	a'raz
انقاض	enkaz
امراض	emrâz
امضى	emzâ
اواضح	evazih
أوضاع	evzâ
أوضح	evzah
اضيف	ezyâf
فرضي	farazî
فرضيه	faraziyye
فضائل	faza'il
فضلات	fazalât
فضايح	fazâyih
فرض	farz
فوزا	fevzâ
فيضان	feyezân
فيض	feyiz
فيوض	füyûz
غضب	gazab
غضبان	gazbân

غموضت	gumûzet
حضر	hazar
هضم	hazım
حاضر	hâzır
حامض	hâmız
حضانة	hızâne
خضر الیاس	hızırilyâs
حموضت	humûzet
اضطرار	ıztırâr
اضطراب	ıztırâb
ابتضاع	ibtizâ
افاضه	ifâza
اغتصاب	iğtizâb
احتضان	ihtizân
انتضاح	intizâh
انضاج	inzâc
انضمام	inzimâm
ارضا	irzâ
استفضال	istifzâl
اضائه	izâ'e

إضافي	izâfi
قضاء	kazâ
قضيه	kazıyye
قروض	kurûz
مغضوب	mağzûb
محضنه	mahzana
مضلومين	mazlûmîn
مرضى	marzâ
موضوع	mevzû
موضح	mûzîh
مضل	muzil
نهوض	nühûz
راضع	râzı
رضا	rızâ
تتضيح	tanzîh
ترضيه	tarziye
تضييق	tazayyuk
تواضع	tevâzu
تضايق	tezâyuk
واضح	vâzîh

وضوء	vuzû
ضربيه	zarîbe
ضراء	zarrâ
ضياع	zayâ
ضيف	zayîf
ضجرت	zucret
ضمير	zamîr
ضمه	zamme

Tablo 3: Dâd harfinin yazı çevriminin hem *d* hem de *z* harfi ile yapıldığı sözcükler:

Arapça Kelime	Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlükteki çevriyazısı
اضاحي	adâhî, azâhî
اضلال	ıdlâl, ızlâl
اراضه	irâda, irâza
ارضييه	ardiyye, arziyye
اضاحيك	adâhîk, azâhîk
ضارب	dârib, zârib
فاضل	fâdıl, fâzıl
فضلاء	fudalâ, fuzalâ

خضراء	hazrâ, hadrâ
حضاب	hidâb, hizâb
خضوع	hudû, huzû
اضاعه	idâa, izâa
افضاح	ifdâh, ifzâh
افضال	ifdâl, ifzâl
ارضاع	irdâ, irzâ
اختضاب	ihtidâb, ihtizâb
اختضاع	ihtidâ, ihtizâ
ارتضاع	irtidâ, irtizâ
اعتضاد	i'tidâd, i'tizâd
قاضي	kâdî, kâzî
اضغاث	adgâs, azgâs
قضيب	kadîb, kazîb
ضباع	dîbâ, zîbâ
ضخم	dahm, zahm
ضر	dar, zar
ضره	darre, zarre
ضراعت	darâ'at, zarâ'at
ضريح	darîh, zarîh

ضحايا	dahâyâ, zahâyâ
ضريح	darîh, zarîh
ضيق	dîk, zîk
مضغ	madg, mazg
متضارب	mütedârib, mütezârib
راضى	râdî, râzî
تضع	tadaccu, tazaccu
تضجر	tadaccur, tazaccr
تضليل	tadlîl, tazlîl
تفضيح	tafdîh, tafzîh
تضاحك	tedâhuk, tezâhuk
تفضل	tafaddul, tafazzul
عضال	udâl, uzâl

Sonuç:

Mahreç-fonetik telaffuzu en zor seslerden olan dâd sesi Arapçaya mahsus bir sestir. Bu yüzden Arapçaya lisanu'd-dâd (dâd dili) denilmiştir. Bu sesin Arapçayı diğer dillere göre çok farklı bir konuma getirdiği düşünülmektedir. Dâd harfinin mahreci, Müslüman ülkeler arasında oldukça farklılık gösteren bir konudur.

Dâd harfinin diğer harflerden ayrılan özelliği, telaffuzundaki zorluk olması ve Arapçanın dışındaki dillerde bulunmamasıdır. Mahrecindeki zorluğa dayalı

sorun, Araplar için de söz konusu olmakla beraber Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleriyle birlikte artarak devam etmiştir. Bahsi geçen harfle ilgili büyük tartışmalar meydana gelmiş ve bu harfin diğerleriyle karıştırılmaması için değişik zamanlarda birçok eser yazılmıştır.

Dâd sesinin Osmanlı Türkçesinde bulunduğu Arapça alıntı sözcüklerde tek bir yazım şekli olduğu gösterilmektedir. Fakat günümüz Türkiye Türkçesinde devam eden dâd sesinin yazı çevriminde bazen *d* bazen de *z* olarak görülmektedir.

Dâd harfinin yazı çevriminde hangi durumlarda *d* hangi durumlarda *z* harfi ile yapılacağı net bir şekilde ortaya gösterilmemiştir. Bu yüzden Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüklerinde bir karışıklık yaşanmıştır.

Çalışmamızın örneklem alanında İsmail Parlatır'ın Osmanlı Türkçesi Sözlüğü ile Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Lûgat adlı eseri diye iki sözlük kullanılmıştır. Söz konusu sözlüklerde dâd sesinin yazı çevriminin bazen *d* bazen de *z* ile yapıldığı görülen kelimeler tespit edilerek tablolar şeklinde gösterilmiştir. Bunun yanı sıra sözlüklerde bazı kelimeler *d* ile bazıları ise *z* ile yazılırken bazı sözcüklerin ise yazımında bir kararsızlık durumu ile karşılaşmış ve hem *d* hem de *z* harfli yazı çevrimlerine yer verilmiştir. Böylece çalışmamızda dâd sesini ihtiva eden kelimeler yazı çevrimlerinde üç farklı şekilde tespit edilmiştir.

Makalemizde dâd harfiyle ilgili tespit edip incelediğimiz sözcük sayısı 178'dir. Bu sözcüklerin 49'ünde bulunan dâd harfinin yazı çevriminde *d* harfi, 88'inde *z* harfi, 41'inde ise hem *d* hem de *z* harfi ile yapıldığı görülmektedir. Zira araştırma kapsamında ilgili sözlüklerin tamamı taranmış ve belirlenen ölçütlere uyan tüm kelimeler incelemeye dâhil edilmiştir.

Osmanlı Türkçesinde dâd sesini içeren sözcüklerden bir kısmı Türkiye Türkçesinin sadeleşme çabaları sonucu kullanılmaz olmuştur. Ancak bazıları telaffuz özellikleriyle birlikte Türkiye Türkçesinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Osmanlı Türkçesinde Arap harfleri kullanılmıştır. Ancak Arap alfabesi, Türkçenin seslerini tam olarak yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Dâd sesinde olduğu gibi Arapçada bazı sesler Türkçede birden fazla sesi temsil etmiştir. Bu durum, kelimelerin yazımında karışıklıklara ve farklı okumalara neden olmuştur.

Kaynakça:

- Abdulrasoul, A. J. (2020). Kökende Çoğul Olarak Kullanılan Arapça Kelimelerin Türkçe'ye Geçmesi ve Türkiye Türkçesinde Kullanım Şekilleri. *Journal of the College of Languages*, (42), 266-285. <https://doi.org/10.36586/jcl.2.2020.0.42.0266>
- Altun, H. O. (2012). Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (32), 55-71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26246/276452>
- Arslan, A. T. (1993). “Dâd”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. *TDV Yayınları*, İstanbul, (8): 396-397. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dad>
- Ateşyürek, R. (2005). Dâd Harfinin Okunuş Özelliği: Muhammed Mer'âşî (Saçaklızâde)'nin Hayatı ve Eserleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20-21), 237-252. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188542?utm_source=chatgpt.com
- Aydın, T. (2010). Arapça ve Türkçe'de Sesler - Karşıtsal Çözümlem. *EKEV Akademi Dergisi*, 14(44), 321-334. https://www.academia.edu/22279977/Arapca_ve_Turkcede_sesler_karsitsal_cozumleme [The Letters in Arabic and Turkish Constrastive Analysis](https://www.academia.edu/22279977/Arapca_ve_Turkcede_sesler_karsitsal_cozumleme)
- Bayoğlu, Ö. (2019). *Osmanlı'da Dört Risâle Bağlamında Dâd Harfine Dair Tartışmalar*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/637/Osmanli%27da%20d%20c3%b6rt%20ris%20a2le%20ba%20c4%9flam%20c4%b1nda%20d%20c3%a2d%20harfine%20dair%20tart%20c4%b1%20c5%9fmalar.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 8. Baskı, Ankara: Aydın Kitebevi.
- Dursunoğlu, H. (2014). Türkiye Türkçesi'ndeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. *Turkish Studies*. 9(9), 145-155. <https://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/DURSUNO%20C4%9EL>

[U-Halit-T%C3%9CRK%C4%B0YE-T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0%E2%80%99NDEK%C4%B0-ARAP%C3%87A-S%C3%96ZC%C3%9CKLER-VE-BU-S%C3%96ZC%C3%9CKLERDEK%C4%B0-SES-OLAYLARI.pdf](#)

el-Makdisî, Nûreddin b. Gânim. (1989). Buğyetü'l-Mürtâd litashîhi'd-dâd. *Mecelletü Tûrâsiyye Fasiliyye Muhkeme el-Müverred*. tahkik: Muhammed Cebbâr el-Muaybid, Dâru eş-Şuûni el-Sikâfe el-‘Âmme, Bağdat, 18(2), 118-141 <https://darculture.gov.iq/%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B5%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D9%88%D8%AF%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D8%AA/alm wrd.html>

Erdem, İ. (2013). Konuşma Dili Açısından Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Bugünkü Durumu. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 92-100. <https://doi.org/10.16916/aded.16022>

Gökdemir, A. (2017). Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 245-257. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuifd/issue/35815/401285>

İbn Neccâr, Ş. (1988). Gâyetü'l-Murâd fî M'arifetiührâci el-Dâd. *Mecelletü'l-Mecma'îl-İlmî el-İrâkî*, tahkik: Taha Muhsin, Bağdat, (2), 39: 250-265. <https://ebook.univeyes.com/99335>

İşler, E. (1997). Ülkemizde Arapçanın Telaffuzunda Yapılan Yanlışlar ve Kur'an Ayetlerinde Meydana Getirdiği Anlam Kaymaları (I). *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 5-18. https://isamveri.org/pdfrg/D02696/1997_1/1997_1_ISLERE.pdf?utm_source=chatgpt.com

Ergin, M. (2014). *Osmanlıca Dersleri*. 43. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman. (1982). *el-Kitab*. Nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn, 3. Baskı, Kahire: Hanci Yayınları.

Süyûtî, C. (1909). *Hem'u'l-Hevami' fî Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. Mısır: Saadet Matbaası.

- Öztürk, H. (2018). Kerîm Kiraatinde Dād (ض) Harfî: Mahreci ve Sıfatları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44), 41-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/37891/378962>
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Öncü Basımevi.
- Timurtaş, F. K. (2013). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. 32. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yaçoob, L. H. (2021). Diller Arası Etkileşim: Arapça Ve Türkçe Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(51), 296-310. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/64945/954118>

References:

- Abdulrasoul, A. J. (2020). The adaptation and the different modifications of borrowed Arabic Plurals in Modern Turkish. *Journal of the College of Languages*, (42) 266-285. <https://doi.org/10.36586/jcl.2.2020.0.42.0266>
- Al-Maqdis, Nur al-Din ibn Ghanim. (1989). Bughyat al-murtād li-taṣḥīḥ al-dād. *Al-Mawrid Quarterly Heritage Journal*, Edited by: Muhammad Jabbar Al-Mu'aybid. General Cultural Affairs House. Baghdad, 18/2: 118-141 <https://darculture.gov.iq/%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B5%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D9%88%D8%AF%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D8%AA/almwrd.html>
- Altun, H. O. (2012). Vowel Disharmony in Arabic Loan Words in Turkish. *Selçuk University Journal of Turkish Studies* (32), 55-71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26246/276452>
- Arslan, A. T. (1993). “Dād”. Türkiye Religious Foundation Islamic Encyclopedia. *TDV Publications*, İstanbul, (8) 396-397 <https://islamansiklopedisi.org.tr/dad>
- Atesyurek, R. (2005). The Pronunciation Characteristics of the Letter Dād: The Life and Works of Muhammed Mer'âsî (Sacaklızâde). *Ondokuz Mayıs*

- University Faculty of Theology Journal*, (20-21), 237-252.
https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188542?utm_source=chatgpt.com
- Aydın, T. (2010). The Letters in Arabic and Turkish-Constrastive Analysis. *EKEV Academy Journal*, 14(44), 321-334.
https://www.academia.edu/22279977/Arapca_ve_Turkcede_sesler_karsitsal_cozumleme_The_Letters_in_Arabic_and_Turkish_Constrastive_Analysis
- Bayoglu, O. (2019). *The Arguments About 'D' Letter (Dād) Based on Four Epistles in Ottoman*. (Master's Thesis). Istanbul Sabahattin Zaim University Institute of Social Sciences.
<https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/637/Osmanl%C4%B1%27da%20d%C3%B6rt%20ris%C3%A2le%20ba%C4%9Flam%C4%B1nda%20d%C3%A2d%20harfine%20dair%20tart%C4%B1c%C5%9Fmalar.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Devellioglu, F. (1988). *Ottoman-Turkish Encyclopedic Dictionary*. (8th Ed.). Ankara: Aydın Bookstore.
- Dursunoglu, H. (2014). The Arabic Words in Turkey, Turkish and the Sound Events (Changing) in These Words. *Turkish Studies*, 9(9), 145-155.
<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DURSUNO%C4%9ELU-Halit-T%C3%9CRK%C4%B0YE-T%C3%9CRK%C3%87ES%C4%B0E2%80%99NDEK%C4%B0-ARAP%C3%87A-S%C3%96ZC%C3%9CKLER-VE-BU-S%C3%96ZC%C3%9CKLERDEK%C4%B0-SES-OLAYLARI.pdf>
- Erdem, İ. (2013). The Current Status of Arabic and Persian Loanwords in Spoken Language: Current Status of Arabic and Persian Loan Words from the Point of Spoken Language. *Journal of Mother Tongue Education*, 1(1), 92-100.
<https://doi.org/10.16916/aded.16022>
- Gokdemir, A. (2017). The Place of Ali b. Suleiman el-Mansûrî in the Context of Dad Letter Discussions in the Ottoman Empire. *BEU Faculty of Theology Journal*, 4(2), 245-257.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuifd/issue/35815/401285>

- Ibn Najjar, Sh. (1988). The ultimate goal in understanding the articulation of the letter *Ḍat*. *Journal of the Iraqi Scientific Academy*, Reviewed by Taha Muhsin, Baghdad, (2)39: 250-265. <https://ebook.univeyes.com/99335>
- İsler, E. (1997). Mistakes Made in Pronouncing Arabic in Our Country and the Semantic Changes it Causes in the Verses of the Quran (I). *Gazi University Gazi Faculty of Education Journal*, 17(1), 5-18. https://isamveri.org/pdfdrg/D02696/1997_1/1997_1_ISLERE.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Ergin, M. (2014). *Ottoman Turkish Lessons*. 43rd Edition, Istanbul: Bogazici Publications.
- Sibawayh, Abu Bishr Amr ibn Uthman. (1982), *The Book*. Edited by Abd al-Salam Muhammad Harun. Cairo: 3rd Edition.
- Suyuti, J. (1909). *Ham' al-Hawami' fi Sharh Jam' al-Jawami'*. Egypt: Al-Sa'adah Press.
- Ozturk, H. (2018). The Sound “Dād” In Quranic Recitation: Its Origin And Characteristic. *Ondokuz Mayıs University Faculty of Theology Journal*, (44), 41-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/37891/378962>
- Parlatir, İ. (2009). *Ottoman Turkish Dictionary*. 2nd Edition, Ankara: Oncu Printing House.
- Timurtas, F. K. (2013). *Introduction to Ottoman Turkish*. 32nd Edition, Istanbul: Alfa Publications.
- Yaqoob, L. H. (2021). Interaction Between Languages: The Case Of Arabic And Turkish. *Black Sea International Scientific Journal*, 1(51), 296-310. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/64945/954118>

مشاهدات صوت الضاد "ض" في الكلمات العربية المستعارة والدخيلة للقواميس العثمانية-التركية

منهل نعمت محمد صالح

قسم اللغة التركية، كلية اللغات، جامعة بغداد

المستخلص:

صوت الضاد صوتٌ فريدٌ في اللغة العربية؛ ولذلك تُسمى اللغة العربية (لغة الضاد) وفي أقدم دراسات قواعد اللغة العربية يظهر دائماً صوت الضاد أساسي في الكلمات، وقد صار موضوعاً للنقاش، ولطالما اختلفت طرق نطق صوت الضاد بين العرب والمسلمين من مختلف الدول لاسيما الذين يستعملون اللغة العربية لقراءة القرآن، وتشير المصادر أن من أبرز خصائص صوت الضاد صعوبة نطقه لما فيه من الالتباس والجدل، وقد تناول البحث الحالي دراسة مخارج صوت الضاد من حيث أصله العربي ومن ثم كيفية نطقه وكتابته في الكلمات المستعارة في اللغة التركية العثمانية كما ورد في القواميس التركية، ولتحديد الكلمات المستعارة، تم اختيار نموذجان من القواميس ثنائية اللغة التركية-العثمانية، وهما قاموس العثماني-التركي لإسماعيل بارلاتير، وقاموس اللغات العثماني-التركي لفريد ديفيلي أوغلو، و في القاموسين المستعملين في الدراسة، لوحظ في الكلمات المستعارة ما يقابل صوت "الضاد" من ناحية النطق والإملاء وهما الحرفان الدال والزاي، وهذا ما ركز عليه البحث بشكل رئيس، وهي ثنائية النطق لصوت الضاد ما بين حرفي الدال والزاي والالتباس بينهما في الإملاء.

الكلمات المفتاحية: نطق، صوت الضاد، القواميس التركية العثمانية، الكلمات المستعارة، الإملاء.